

Ν. Π. ΧΙΟΝΙΔΟΥ, Συμβολή εἰς τὴν Στεμματικὴν καὶ τὴν ταξινόμησιν τῶν χειρογράφων τοῦ Ἀριστοφάνους, μετὰ στέμματος 30 κωδικῶν τῶν Βατράχων, Ἐκδόσεις, Ἐταιρείας Ἑπειρωτικῶν Μελετῶν, Ἰωάννινα 1971, σχ. 8, σελ. 62.

Ἡ μελέτη αὕτη περὶ τῆς ταξινόμησεως τῶν χειρογράφων θὰ ἤξιζε νὰ χαιρετισθῇ καὶ ἐκ μόνου τοῦ λόγου, ὅτι εἶναι ἡ πρώτη συστηματικὴ ἐργασία τοῦ εἴδους τῆς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἡ ταξινόμησις τῶν χειρογράφων παρέχει ἀξιόλογον βοήθειαν εἰς τοὺς φιλολόγους διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ γνησίου κειμένου τῶν ἔργων.

Ὁ συγγραφεὺς λαμβάνων ἀρρομὴν ἐκ τῆς πεποιθήσεως ὅτι τὰ κείμενα τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ ἐν προκειμένῳ τῶν Βατράχων δὲν ἀντιπροσωπεύουν εἰς τὴν παρούσαν αὐτῶν ἔκδοσιν τὸ κείμενον τὸ ὑπὸ τοῦ συγγραφῆως δημοσιευθὲν καὶ ὅτι θὰ ἐγίνετο δυνατὸν νὰ βελτιωθῇ τοῦτο, ἀν προετιμῶντο γραφαὶ ἄλλαι περιεχόμεναι εἰς ἄλλα χειρόγραφα ἀξιοπιστότερα, μὴ χρησιμοποιηθέντα, ὠρμήθη εἰς τὴν ἐπιχείρησιν τῆς παρουσίας ἐρευνῆς.

Ἡ πρώτη ἔντυπος ἔκδοσις τοῦ Ἀριστοφάνους εἰς τὸ τυπογραφεῖον τοῦ Ἄλδου τῷ 1498 ὑπὸ τοῦ Μουσοῦρου ἐστηρίχθη εἰς 3—4 χφφ. Κατὰ τὰς μεταγενεστέραις ἐκδόσεις τὰ ληφθέντα ὑπ' ὄψει χφφ. δὲν ὑπερέβαινον ἐκάστοτε τὰ 10—12, τὰ ὅποια ἐθεωροῦντο ὡς τὰ καλύτερα. Ὁ συγγραφεὺς ἐσκέφθη ὅτι ἀντὶ νὰ ἐπιλέγωνται ὑποκειμενικῶς ὡς καλύτερα 5—10 χφφ. διὰ νὰ μᾶς δώσουν τὰς καλυτέρας γραφάς, θὰ ἦτο δυνατὸν διὰ μιᾶς ἐρευνῆς εἰδικωτέρας νὰ ἐξετασθῇ ἡ παλαιότης, ἡ συγγένεια καὶ ἡ ἀλληλεξάρτησις τῶν χφφ. καὶ νὰ ἐπισημανθοῦν οὕτω τὰ ἀξιοπιστότερα ἐξ αὐτῶν, ὥστε νὰ ἐλεγχθῇ ἀσφαλέστερον τὸ κύρος τῆς μιᾶς γραφῆς καὶ τῆς ἄλλης καὶ νὰ ἐπιλεγῇ ἡ καταλληλοτέρα. Τὴν ἐρευνάν του διέταξεν ὡς ἐξῆς : Ἐκ τῶν 97 σφζομένων χφφ. τῶν Βατράχων ἐπέλεξε 30, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὰ παλαιότερα καὶ τὰ θεωρούμενα ὡς τὰ καλύτερα. Ἀκολούθως προέβη εἰς ἐπιμελῆ ἀντιβολὴν τῶν 30 τούτων χφφ. ἐπὶ ἐκτάσεως 150 στίχων, ἀπὸ 1384—1533, καὶ ἐπεσήμανε τὰς ἀποκλινοῦσας γραφάς (variae lectiones) καὶ τὰ λάθη (errores) τῶν χφφ. Ἀκολούθως συνεσχέτισε τὰς διαφορὰς ταύτας καὶ τὰς συνεδύασε. Διὰ παραδειγμάτων τριῶν ἢ περισσοτέρων διὰ κάθε περίπτωσιν κατέδειξε πειστικῶς τὴν ὑπάρχουσαν ἐδῶ ἢ ἐκεῖ σχέσιν τῶν χφφ. πρὸς ἄλληλα, ποῖον δηλ. ἐκ τούτων ἐπαναλαμβάνει τὰς γραφάς ἢ τὰ λάθη ἐνὸς ἄλλου καὶ κατόπιν λεπτομερῶν συσχετίσεων καθώρισε τὴν σχέσιν ἐνὸς ἐκάστου χφ. ἔναντι τῶν ἄλλων καὶ τὰ ἐταξινόμησεν εἰς ἓν στέμμα ἀποδεικτικῶς θεμελιωμένον. Οὕτω τὰ 30 διερευνηθέντα χφφ. καὶ ἡ Ἄλδινη ἔκδοσις κατετάχθησαν εἰς τὸ στέμμα ὑπὸ οἰκογενείας, γένη καὶ κλάδους χειρογράφων προγόνων μὴ διασωθέντων. Αἱ οἰκογένειαι αὗται ἀνέρονται εἰς 23 (α—ψ) ἀνήκουσαι εἰς δύο ὑπαρχέτυπα καὶ ἓν ἀρχέτυπον. Εἰς τὸ συνταχθὲν στέμμα εἶναι εὐχερὲς τῶρα νὰ ἐνταχθοῦν καὶ τὰ ὑπόλοιπα 66 χφφ. τῶν Βατράχων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν χαρακτηριστικῶν γραφῶν τῶν 23 οἰκογενειῶν.

Βεβαίως ὁ σ. δὲν ἔταξε σκοπὸν ἄμεσον τῆς μελέτης του τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου τῶν Βατράχων, ἀλλὰ ἀπλῶς τὴν ταξινόμησιν τῶν χειρογράφων καὶ

τὸν ἔλεγχον τῶν κριτηρίων διὰ τὸν καταρτισμὸν τοῦ στέμματος. Τὸ ἔργον δὲ τοῦτο τὸ ἐξετέλεσε μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας καὶ δεξιότητος καὶ ἐπιμονῆς ἐπινοήσας καὶ εἰσαγαγὼν ἐν νέον κριτήριον διὰ τὴν δημιουργίαν στέμματος πέραν τοῦ διαχωρισμοῦ τῶν σφαλμάτων εἰς κοινὰ καὶ χαρακτηριστικὰ καὶ τῶν δευτέρων τούτων πάλιν εἰς συνδετικὰ καὶ διαχωριστικὰ. Τὸ νέον τοῦτο κριτήριον εἶναι ἡ χρονικὴ ἀξιολόγησις τῶν ἀποκλινοσῶν γραφῶν καὶ τῶν σφαλμάτων, δεδομένου ὅτι τὰ σφάλματα τῶν παλαιῶν χφφ. ἐπαναλαμβάνόμενα ἐπὶ σειρὰν πολλῶν αἰώνων ἔχουν ἰδιαιτέραν ἀποδεικτικὴν βεβαιότητα καὶ βοηθοῦν τὸν παλαιογράφον νὰ συνθέσῃ τὸ στέμμα τοῦ ἀσφαλέστερον. Μὲ ὁδηγὸν τὸ νέον τοῦτο κριτήριον ὁ σ. κατάρθωσε νὰ συνθέσῃ τὸ στέμμα τοῦ καὶ νὰ διαχωρίσῃ τὰ παλαιότερα στρώματα ἀπὸ τὰ νεώτερα καὶ τοὺς κλάδους τῶν μὴ δικασθέντων χειρογράφων, ἐξ ὧν κατάγονται τὰ σωζόμενα σήμερον 30, ἅτινα ἐπεξεργάσθη. Τὰ χρησιμοποιηθέντα 30 χφφ. δύναται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐπαρκὲς ὕλικὸν διὰ τὴν σύνθεσιν στέμματος, δεδομένου ὅτι διὰ τὸ ἔργον τῶν Βατράχων οὐδέποτε εἶχον χρησιμοποιηθῆ μέχρι τοῦδε πλεονα τῶν 5—15. Δύναται δὲ νὰ θεωρηθῆ τὸ στέμμα τοῦτο ὡς μᾶλλον ἀσφαλές, καίτοι ἐκ τῆς συστηματικῆς διερευνήσεως τῶν συμφύρσεων (contaminations) θὰ ἦτο δυνατόν νὰ προκύβουν ἐλαφραὶ τροποποιήσεις.

Διὰ τῶν προσαγομένων πειστηρίων πείθει περαιτέρω ὁ συγγραφεὺς ὅτι τὸ ἀρχέτυπον τῶν Βατράχων καὶ τὰ δύο ὑπαρχέτυπα, (ἰδίᾳ τὸ II, ἐξ οὗ προῆλθον αἱ τὸ πρῶτον νῦν παρουσιαζόμεναι εἰς τὸ στέμμα οἰκογένειαι **ε**, **π**, **σ**, ἀλλὰ καὶ τὸ I, ἐξ οὗ προέρχεται ἡ οἰκογένεια **α**, καὶ ὁ περιφημὸς κώδιξ τῆς Ραβέννης) πρέπει νὰ ἦσαν ὄχι μικρογραμμάτου γραφῆς, ὡς ἀπὸ τοῦ Wilamowitz ἐπιστεύετο, ἀλλὰ κεφαλαιογραμμάτου. Ἐπίσης ὁ σ. πείθει ὅτι ἡ Ἀλδίνη ἐκδοσις τοῦ Μουσούρου δὲν εἶχε βασικὴν πηγὴν τὸν κώδικα **Ε**, ἀλλὰ ἐξ ἴσου καὶ τὰ χφφ. τῆς οἰκογενείας **δ** διὰ τὸ κείμενον, διὰ δὲ τὰ σχόλια εἶχεν ὑπ' ὄψει καὶ ἐν τούλάχιστον χφφ. τῆς οἰκογενείας **α** τοῦ ὑπαρχετύπου I.

Ὁ σ. διὰ νὰ καταδείξῃ καὶ ἐν τῇ πράξει τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κριτηρίου τῆς διαχρονικότητος (τῶν γραφῶν καὶ λαθῶν) καὶ διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν κειμένων, ἐπεχείρησεν ἐφαρμογὴν τούτου εἰς τὴν περίπτωσιν δέκα πέντε ἐπιμάχων χωρίων τῶν Βατράχων, περιλαμβανομένων μεταξὺ 86 στίχων ἀπὸ 1394—1480. Κατὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην κατεφάνη ὅτι τὰ χφφ. τῶν μὴ λαμβανομένων μέχρι σήμερον ὑπ' ὄψει οἰκογενειῶν **α** καὶ **ε**, φορέων τῶν ἀρχαιότερων γραφῶν, ὁδηγοῦν εἰς τὴν προτίμησιν τῆς πιθανωτέρας ἐκ τῶν ἀποκλινοσῶν γραφῶν π. χ. εἰς τὸν στίχ. 1454 ἡ ὀρθὴ γραφὴ **τί δαι λέγεις σύ**, τῆς ὁποίας εἰς τὰ πλεῖστα τῶν χφφ. ἐμφανίζονται τέσσαρες ἄλλαι ἀκόμη ποικιλίαι, μαρτυρεῖται ἀπὸ τὰ χφφ. τῶν οἰκογενειῶν **ε** καὶ **π**, αἵτινες μέχρι σήμερον δὲν ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψει. Ἀξιόλογος εἶναι ἐπίσης ἡ ὑπὸ τοῦ σ. διόρθωσις εἰς τὸ χωρίον τοῦ στίχ. 1438 **αἴροιαν αὔραι** (χφφ. τῆς οἰκογενείας **ε** καὶ **π**) ἢ **αἴροιεν αὔραι** ἢ **αὔρα** ἢ **αὔραις** (τὰ λοιπὰ χφφ.). Ὁ σ. ἐκτιμῶν τὴν ἀξιοπιστίαν τῶν χφφ. τῆς οἰκογενείας **ε** καὶ **π** καὶ ἔχων ἀποδείξεις ὅτι τὸ ἀρχέτυπον αὐτῶν ἦτο κεφαλαιογράμματον ἐδέχθη ὅτι ἡ ἀρχικὴ γραφὴ, ἣν ἐσφαλμένως μετέγραψαν οἱ συγγραφεῖς τῶν χφφ., θὰ ἦτο ΑΙΡΟΙΑΝΑΥΡΑΙ. Ἐπειδὴ ὁμοῦς μετὰ τὴν μεταγραφὴν τὴν φερομένην ὑφ' ἀπάντων

τῶν χωρ. τὸ χωρίον δὲν εὐσταθεῖ, ὁ σ. διακρίνας ὅτι τὸ τελευταῖον ἴωτα ἔδει νὰ μεταγραφῆ ὡς ὑπογεγραμμένη, ἀποκατέστησε τὸ κείμενον εἰς τὸ ὀρθόν:

εἶ τις πτερώσας Κλεόκριτον Κινησία

αἴροι ἂν αὔρα πελαγίαν ὑπὲρ πλάκα

καὶ οὕτω ἔδωκε νόημα εἰς τὸ τέως ἀσύντακτον καὶ ἀδιανόητον χωρίον.

Ἡ παροῦσα μελέτη μάρτυς τῆς παλαιογραφικῆς πείρας τοῦ σ. καὶ τῆς φιλολογικῆς του ὀξυδερκείας καὶ ἱκανότητος ἀποτελεῖ ἀξιόλογον συμβολὴν εἰς τὸν τομέα τῆς Στεμματικῆς καὶ τῆς ταξινομήσεως τῶν χειρογράφων καὶ προσφέρει νέα στοιχεῖα χρήσιμα διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν κειμένων.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ

* *

HEINZ HAPP, HYLE, **Studien zum aristotelischen materie-Begriff**

Walter De Gruyter Berlin, New York 1971, σσ. XVI/953, Canzleinen DM. 216.

Κατὰ τὸν Συγγραφέα ἡ ἔρευνα εἶναι φιλολογικὴ, χωρὶς νὰ ἑλλείπη καὶ ἡ φιλοσοφικὴ θεώρησις, ὅπου αὕτη καθίστατο ἀναγκαία. Σκοπὸς τοῦ Σ. εἶναι νὰ ἐπεξεργασθῆ συστηματικῶς τὴν «ἐνότητα» τῆς ἀριστοτελικῆς σκέψεως περὶ τὴν ὕλην. Ὁ Σ. κάμνει μίαν βραχεῖαν ἐπισκόπησιν τῆς σπουδαιότερας μέχρι σήμερον βιβλιογραφίας κατὰ μίαν κριτικὴν ἐπεξεργασίαν, ἐκ τῆς ὁποίας προκύπτει ἡ ἀτέλεια τῶν ἐργασιῶν τούτων. Κατόπιν τούτου ἀναπτύσσει τὴν ἔννοιαν τῆς ὕλης εἰς τὴν παλαιὰν Ἀκαδημίαν καὶ ἐξακριβοῦται ὅτι τὰ πορίσματα τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν διὰ τὴν θεωρίαν τῶν ἀρχῶν τῆς πλατωνικῆς Ἀκαδημίας συγκλίνουν πρὸς τὴν συναγωγὴν βασικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἀριστοτελικῆς ὕλης ἐκ τῆς δευτέρας ἀρχῆς τῆς Ἀκαδημίας.

Κατὰ τὸν Σ. μόνον διὰ τῆς ἐμβανθύνσεως καὶ τῆς συνδέσεως ταύτης πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τὴν Ἀκαδημίαν κατέστη δυνατόν νὰ διαφανῆ ὁ ἀρχικὸς ἀριστοτελικὸς χαρακτήρ τῆς ἀρχῆς τῆς ὕλης. Ὁ Σ. καταβάλλει τὴν προσπάθειαν νὰ δείξῃ ὅτι ἡ ἀριστοτελικὴ ὕλη—ἐν ἀντιθέσει πρὸς στενοτέρας ἐρμηνείας—εἶναι μία ἀρχὴ τοῦ «εἶναι» καὶ ἀντίθετος ὄρχῃ τῆς μορφῆς, ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἐξαρτᾶται ἡ ὕλη. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρέυνης ταύτης ἔχουν κατὰ τὸν συγγραφέα ὄχι μόνον ἱστορικὴν, ἀλλὰ καὶ συστηματικὴν ἀξίαν. Τῆς ἐργασίας ἐπιτάσσεται μία ἐπισκόπησις τοῦ ὅλου ἔργου, πλουσία βιβλιογραφία, πίνακες τῶν πραγματευθέντων χωρίων τῶν πηγῶν, τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν πραγμάτων. Ἡ ἐργασία διακρίνεται διὰ τὴν ἀκραν εὐσυνειδησίαν καὶ ἐπιμέλειαν, εἶναι ἐμπεριστατωμένη καὶ καλῶς θεμελιωμένη, ἔχει πολλὰς καὶ μακρὰς ὑποσημειώσεις, αἱ ὁποῖαι ἐπεξηγῶσιν ἢ δικαιολογοῦν ἰσχυρισμοὺς τοῦ Συγγραφέως εἰς τὸ κείμενον. Ὁ Σ. εἶναι πολὺ καλὸς κάτοχος τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας, χωρὶς νὰ στερῆται φιλοσοφικοῦ αἰσθητηρίου. Ἡ σκέψις διέπεται ὑπὸ λογικῆς συνεπειας. Γενικῶς δύναται νὰ εἴπῃ τις ὅτι τὸ ἔργον εἶναι ἀξιόλογον καὶ συμβάλλει θετικῶς εἰς τὴν κατανόησιν τῶν ἀριστοτελικῶν κειμένων καὶ γενικῶς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΥΜΑΚΗΣ